

I. ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

*Гловюк І. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «ОБВИНУВАЧЕННЯ» (НОРМАТИВНИЙ АСПЕКТ)

Стаття присвячена дослідженню категорій «обвинувачення» та «державне обвинувачення» у контексті нового КПК України. Розглянуто співвідношення категорій «обвинувачення» та «кримінальне переслідування». Визначено авторську позицію щодо розуміння кримінального переслідування у вузькому значенні. Додатково обґрунтовано, що обвинувачення у процесуальному розумінні є формою кримінального переслідування.

Ключові слова: обвинувачення, державне обвинувачення, підтримання державного обвинувачення, кримінальне переслідування.

Статья посвящена исследованию категорий «обвинение» и «государственное обвинение» в контексте нового УПК Украины. Рассмотрено соотношение категорий «обвинение» и «уголовное преследование». Определена авторская позиция по отношению к пониманию уголовного преследования в узком смысле. Дополнительно обосновано, что обвинение в процессуальном смысле является формой уголовного преследования.

Ключевые слова: обвинение, государственное обвинение, поддержание государственного обвинения, уголовное преследование.

Дослідження кримінально-процесуальних функцій як основи побудови сучасного кримінального процесу вимагає чіткого визначення окремих елементів цієї системи та їх змісту, тобто конкретних кримінально-процесуальних функцій. Основою системи кримінально-процесуальних функцій традиційно вважається обвинувачення, оскільки саме воно «викликає до життя» інші основні кримі-

нально-процесуальні функції, а саме захист та вирішення справи (правосуддя): обвинувачення, за загальним правилом, передусє появи функцій захисту та правосуддя й обумовлює їх виникнення. Сформульоване і пред'явлене обвинувачення викликає до життя функцію захисту, спрямовану на його спростування, доказування невинуватості або меншої винуватості обвинуваченого [1, с. 22; 2, с. 23]. У зв'язку із цим важливе значення має

визначення категорій «обвинувачення» у кримінально-процесуальній доктрині України.

Дослідженням цієї проблематики займалися такі вчені, як С. А. Альперт, В. О. Гринюк, П. М. Давидов, П. С. Елькінд, В. С. Зеленецький, С. І. Катькало, Т. О. Лоскутов, С. М. Меркулов, О. Р. Михайленко, Я. О. Мотовиловкер, В. М. Парадєєв, Н. Є. Петрова, Д. О. Пилипенко, М. М. Полянський, І. В. Рогатюк, В. М. Савицький, М. С. Строгович, М. Б. Уліщенко, Ф. Н. Фаткуллін, І. Я. Фойницький, З. Х. Шагієва, В. М. Юрчишин, Ф. М. Ягофаров та ін., однак і до сьогодні є різні підходи до визначення поняття та змісту цієї категорії. Дослідження цієї проблематики актуалізується у зв'язку із дією КПК України 2012 р., який надав визначення поняттям «державне обвинувачення» та «обвинувачення», не узгодивши його із іншими положеннями Кодексу.

Законодавець, надавши у ст. 3 КПК визначення поняттям «державне обвинувачення» та «обвинувачення», розглядає їх як базові для діяльності, спрямованої на викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення, не використовуючи для цієї мети категорію «кримінальне переслідування».

Так, п. 13 ст. 3 КПК України 2012 р. визначає обвинувачення як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому Кодексом. При цьому ч. 4 ст. 110 КПК указує, що обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування. Державне обвинувачення нормативно визначено як процесуальну діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (п. 3 ст. 3 КПК України 2012 р.).

У літературі обґрунтовано звертається увага на те, що «повне розуміння поняття «державне обвинувачення» можна отримати лише у зіставленні його з таким поняттям, як «кримінальне переслідування» [3, с. 115].

Слід зазначити, що КПК України 2012 р. не містить визначення категорії «кримінальне переслідування». Натепер легальне визначення кримінального переслідування сформульовано лише у Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженій Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. Концепція визначає кримінальне переслідування як виключну процесуальну функцію прокурора, яка полягає у висуненні від імені держави обвинувачення, направленні кримінальної справи до суду, підтриманні державного обвинувачення в суді, участі у перегляді судових рішень у кримінальних справах в апеляційній та касаційній інстанціях. Як видно, підтримання державного обвинувачення в суді розглядається Концепцією як одна із форм кримінального переслідування (поряд із висуненням від імені держави обвинувачення, участі у перегляді судових рішень у кримінальних справах в апеляційній та касаційній інстанціях). Позиція, що діяльність прокурора щодо підтримання державного обвинувачення є складовою частиною кримінального переслідування осіб, які вчинили злочин, висловлюється і у доктрині [4, с. 51].

Слід зазначити, що у доктрині достатньо усталеним є визначення обвинувачення у матеріально-правовому та процесуальному значенні. Обвинувачення у матеріально-правовому значенні – це сукупність встановлених у справі та таких, що ставляться у вину обвинуваченому, суспільно небезпечних та протиправних фактів, які складають сутність того конкретного складу злочину, за який ця особа несе кримінальну відповідальність та має бути засуджена [5, с. 12]. Обвинувачення у процесуальному значенні – це заснована на законі проце-

суальна діяльність компетентних органів та осіб щодо викриття обвинуваченого у інкримінуємому йому злочині і щодо обґрунтування його кримінальної відповідальності із тим, щоб добитися його публічного засудження [5, с. 11]. Обвинувачення як обвинувальна діяльність, тобто як сукупність дій, спрямованих на те, щоб викрити особу, яка вчинила злочин, та забезпечити застосування до неї заслуженого покарання, у деяких доктринальних джерелах визнається кримінальним переслідуванням [6, с. 190]. М. М. Полянський, відстоюючи концепцію обвинувачення як кримінального позову, вказав, що кримінальний позов у матеріально-правовому значенні – це обвинувачення, на яке повинен дати відповідь обвинувачений, і, відповідно, до нього через суд адресоване; у процесуальному розумінні, це – звернена до самого суду вимога про визнання обвинуваченого винним [7]. Складно погодитися із висловленою у літературі позицією, що загальнопроцесуальна функція обвинувачення, що виконується прокурором у кримінальному процесі, розподілена законодавством на 2 етапи (частини): обвинувачення у матеріально-правовому значенні та обвинувачення у процесуальному значенні [8, с. 82]; адже обвинувачення у матеріально-правовому значенні характеризує статичний аспект обвинувачення, його зміст, а процесуальне значення характеризує динамічний аспект обвинувачення, процесуальні дії щодо забезпечення притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Аналізуючи вищевикладені нормативні визначення категорій «обвинувачення» та «державне обвинувачення», можна стверджувати, що у КПК України 2012 р. використано і матеріально-правове, і процесуальне значення терміну «обвинувачення» (у аспекті державного обвинувачення, яке визначено як «процесуальна діяльність прокурора»).

Однак, як уявляється, для позначення саме діяльності, спрямованої на викриття особи у вчиненні злочину та забезпе-

чення притягнення її до кримінальної відповідальності доцільніше використувати термін «кримінальне переслідування» та, у залежності від стадії кримінального провадження, указувати його форму. За КПК 2012 р., до форм реалізації кримінального переслідування слід віднести: підозру; обвинувачення; здійснення щодо особи кримінального провадження щодо із застосування примусових заходів медичного характеру; здійснення щодо неповнолітнього провадження із застосування примусових заходів виховного характеру.

Визначаючи співвідношення обвинувачення у процесуальному значенні та кримінального переслідування, як уявляється, буде некоректним визнання синонімічності цих понять. Нами підтримується позиція, що обвинувачення у процесуальному розумінні є формою кримінального переслідування.

При цьому державне обвинувачення є однією із форм кримінального переслідування як основної кримінально-процесуальної функції та різновидом обвинувачення у матеріально-правовому значенні. У матеріально-правовому значенні категорію державного обвинувачення можна визначити як зафіксоване у процесуальному акті (обвинувальному висновку), затверженому прокурором, твердження прокурора про вчинення конкретною особою кримінально-карного діяння, передбаченого нормою кримінального закону, яке породжує обов'язок органів, що здійснюють правосуддя, розглянути питання про винність і покарання вказаної особи [9].

Водночас, процесуальну діяльність прокурора або іншої уповноваженої Кодексом особи, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, точніше іменувати не як «державне обвинувачення» (яке є ширшим за своїм змістом), а як «підтримання державного обвинувачення у суді». Слід повністю погодитися із В. М. Савиць-

ким у тому, що «сукупність засобів та методів реалізації у суді обвинувальної функції вичерпно охоплюється одним збірним поняттям – «підтримання державного обвинувачення» [10, с. 59]. Відповідно, другим етапом реалізації обвинувачення є його підтримання [11, с. 458].

Визначення діяльності прокурора у суді саме як підтримання державного обвинувачення наявне у доктрині: «підтримання державного обвинувачення в суді – це діяльність прокурора в процесі розгляду судом кримінальної справи, спрямована на викриття винності підсудного в інкримінованому йому на підставі матеріалів досудового й судового слідства злочину, обґрунтування його кваліфікації, міри покарання, а також сприяння суду в забезпеченні законності в судовому процесі та постановленню судових рішень, що ґрунтуються на законі» [12]. На думку М. В. Косюти, підтримання прокурором державного обвинувачення в суді являє собою його діяльність у процесі розгляду судами кримінальних справ, спрямовану на обґрунтування вини підсудного у вчиненні інкримінованого йому злочину з урахуванням матеріалів досудового і судового слідства, а також міри покарання і сприяння судові у всебічному, повному і об'єктивному розгляді справи та постановленню судового рішення, заснованого на законі [13, с. 89]. Як видно, у наведених визначеннях підтримання державного обвинувачення у суді наявне указання саме на діяльність прокурора щодо доведення обвинувачення.

Слід зазначити, що подібним термінологічним сполученням – «підтримання державного обвинувачення» – неодноразово пропонували доповнити Закон України «Про прокуратуру» [3, с. 117; 14, с. 31].

Крім того, важливо визначитися із моментом початку реалізації обвинувачення за КПК 2012 р. У літературі висловлено думку, що функція обвинувачення починає реалізовуватися з моменту повідомлення особі про

підозру у вчиненні кримінального правопорушення [15, с. 8]; даючи свою згоду слідчому на повідомлення про підозру конкретній особі, прокурор розпочинає реалізацію функції обвинувачення у формі підготовки кримінального позову на стадії досудового провадження [8, с. 82–83]. Із цим підходом погодитися складно. При повідомленні про підозру реалізується не обвинувачення, оскільки актом, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, є обвинувальний акт, а функція кримінального переслідування у формі підозри. Підозра є формою кримінального переслідування як кримінально-процесуальної функції, а повідомлення про підозру як процесуальний документ є процесуальним рішенням – юридичним актом початку та одночасно персоніфікації кримінального переслідування, оскільки у зв'язку із повідомлення про підозру з'являється такий суб'єкт кримінального провадження, як підозрюваний, а з моменту повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення починається притягнення особи до кримінальної відповідальності (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України) [16, с. 241].

Враховуючи формулювання ч. 4 ст. 110 КПК, у відповідності до якої обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування, вважаємо, що обвинувачення починається з моменту затвердження або складання обвинувального акту прокурором (оскільки обвинувальний акт є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення). Слід погодитися із С. М. Меркуловим, що обвинувачення формулює у обвинувальному акті прокурор шляхом його затвердження, а висунення обвинувачення є першим етапом реалізації обвинувачення [11, с. 457].

П. 3 ст. 3 КПК України від 13.04.2012 р., по суті, надано визначен-

ня «підтримання державного обвинувачення», а не «державного обвинувачення», оскільки у визначенні підкреслено процесуально-діяльнісний аспект цієї категорії, а викладене у п. 13 ст. 3 КПК визначення обвинувачення відображає не процесуальне, а матеріально-правове значення цієї категорії. Кримінальне переслідування як кримінально-процесуальна функція має бути визначене у вузькому значенні, а саме як напрямок діяльності, що спрямований на викриття конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності або застосування інших заходів кримінально-правового впливу; кримінальне

переслідування завжди є персоніфікованою діяльністю, що здійснюється щодо конкретної особи, яка має статус, наприклад, підозрюваного та обвинуваченого. Обвинувачення як форма кримінального переслідування починається з моменту затвердження або складання обвинувального акту прокурором. Крім обвинувачення, до форм реалізації кримінального переслідування відносяться: підозра; здійснення щодо особи кримінального провадження щодо із застосування примусових заходів медичного характеру; здійснення щодо неповнолітнього провадження із застосування примусових заходів виховного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х.: Право, 2010. – 608 с.
2. *Альперт С. А.* Субъекты уголовного процесса / С. А. Альперт. – Харьков, 1997. – 60 с.
3. *Остапець В.* Співвідношення понять «державне обвинувачення» та «кримінальне переслідування» у проекті Кримінального процесуального кодексу України / В. Остапець // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – № 2. – С. 114–119.
4. *Королев Г. Н.* Теоретические и правовые основы осуществления прокурором уголовного преследования в российском уголовном процессе: Автор. диссер. на соискание ученой степени доктора юрид. наук.: спец. 12.00.09 / Г. Н. Королев. – Нижний Новгород, 2005. – 60 с.
5. *Фаткуллин Ф. Н.* Изменение обвинения / Ф. Н. Фаткуллин. – М.: Юрид. лит., 1971. – 164 с.
6. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М.: Наука, 1968. – Т. 1. – 470 с.
7. *Полянский Н. Н.* К вопросу о юридической природе обвинения перед судом / Н. Н. Полянский. – М.: Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 105–115.
8. *Юрчишин В.* Обвинувальна діяльність прокурора у кримінальному судочинстві за новим КПК України / В. Юрчишин // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року: збірник статей. – К.: Істина, 2012. – С. 79–91.
9. *Крючко Ю. І.* Проблеми підтримання державного обвинувачення у справах про навмисні вбивства: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / Ю. І. Крючко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 1999. – 19 с.
10. *Савицкий В. М.* Государственное обвинение в суде / В. М. Савицкий. – М., 1971. – 343 с.
11. *Меркулов С. М.* Реалізація обвинувачення: поняття, сутність, етапи за новим Кримінальним процесуальним законодавством України / С. М. Меркулов // Форум права. – 2012. – № 2: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_2_72.pdf
12. *Ковальова Я. О.* Організаційно-правові основи відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 / Я. О. Ковальова; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.
13. *Косюта М. В.* Прокуратура України: навч. посібник / М. В. Косюта. – 2-ге вид., доповн. і випр. – О.: Юрид. л-ра, 2008. – 312 с.
14. *Долежан В.* Деякі проблеми і перспективи розвитку інституту державного обвинувачення / В. Долежан // Прокуратура України: історія, сьогодення та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 листопада 2011 року) / Редкол.: Ю. М. Дьомін (відпов. ред.), М. К. Якимчук, І. М. Козьяков та ін. – К.: Національна академія прокуратури України, 2012. – С. 30–34.
15. *Каркач П. М.* Державне обвинувачення в суді за новим кримінальним процесуальним законодавством України: навч. посіб. / П. М. Каркач. – Х.: Право, 2013. – 184 с.

16. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність / О. В. Капліна // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1 (5). – С. 238–242.

Gloviuk I. Certain problems of interpretation of the category «accusation» (normative aspect).

This article covers study of categories «incrimination» and «prosecution on behalf of a state» in the context of new Code of criminal proceedings of Ukraine. Correlation of categories «incrimination» and «criminal prosecution» has been considered. Author's position on understanding of the criminal prosecution in the narrow sense is being defined. It is noted that the prosecution as criminal procedural function must be defined in a narrow sense, namely as the activity that aims to expose a particular person with a criminal offense and bring it to criminal liability or the use of other measures of criminal law influence; prosecution is always personalized activities carried out on a particular person who has the status of, for example, the suspect and the accused. Prosecution as a form of criminal prosecution begins with the approval or assembly guilty act prosecutor. In the charge to implement forms of prosecution include: suspicion; regarding the identity of the criminal proceedings against the application of compulsory medical measures; of juvenile proceedings concerning the application of compulsory measures of educational nature.

Keywords: *incrimination, prosecution on behalf of a state, support of prosecution on behalf of a state, criminal prosecution.*

Стаття надійшла до редакції журналу 12.09.2014 р.